

**FARG'ONA VODIYSINING BRONZA DAVRI
ETNOGEOGRAFIYASINING O'RGANILISH TARIXI VA ZAMONAVIY
TADQIQOTLAR**

Abdullayev Rivojiddin Rahmon o'g'li

O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

rivojiddin1917@gmail.com (+998)949375708

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot Farg'ona vodiysida bronza davrida mavjud bo'lgan o'troq dehqonchilik (Chust madaniyati) hamda dasht chorvador jamoalari (Andronovo va Qayroqqum madaniyatlari) o'rtasidagi etnogeografik jarayonlar, aholining hududiy joylashuvi va o'zaro madaniy-xo'jalik aloqalarining o'rganilish tarixini tahlil qilishga bag'ishlanadi.*

Kalit so'zlar: *Farg'ona vodiysi, bronza davri, etnogeografiya, etnomadaniy jarayonlar, Chust madaniyati, Andronovo madaniyati, Qayroqqum madaniyati, Farg'ona arxeologik ekspeditsiyasi, GIS-xaritalash, radiokarbon tahlili, paleoantropologiya, bioarxeologiya, etnik jarayonlar, moddiy madaniyat, ma'naviy madaniyat.*

Kirish: Bugungi kunda ushbu mavzuning dolzarbligi bir qancha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, O'zbekiston xalqining etnogenezi va tub ildizlarini o'rganishda bronza davri etnomadaniy jarayonlarini ilmiy xolislik bilan tahlil qilish fundamental ahamiyatga ega. Ikkinchidan, o'tgan asr davomida to'plangan ulkan arxeologik va etnogeografik manbalar bazasini xronologik va metodologik jihatdan tizimlashtirish, ya'ni tarixshunoslik (istoriografiya) nuqtai nazaridan qayta baholash ehtiyoji mavjud. Uchinchidan, so'nggi yillarda sohaga kirib kelgan interdissiplinar (fanlararo) yondashuvlar — GIS (Geografik axborot tizimlari) orqali paleogeografik xaritalash, radiokarbon tahlil hamda bioarxeologik izlanishlar natijasida to'plangan yangi ma'lumotlarni o'tmishdagi konsepsiyalar bilan qiyosiy tahlil qilish zamonaviy tarix fani oldida turgan muhim vazifadir.

Fargʻona vodiysida bronza davri yodgorliklarini ilmiy jihatdan oʻrganish XX asrning 30–40-yillaridan boshlangan. B.A. Latynin hamda M.E. Voronets kabi tadqiqotchilarning dastlabki izlanishlari natijasida vodiydagi qadimgi aholi maskanlari va topilmalarning dastlabki xaritalari tuzildi. Keyinchalik M.E. Voronets tomonidan olib borilgan dala-tadqiqot ishlari natijasida vodiydagi metallurgiya va kulolchilik qoldiqlari topilgan hududlar xaritalashtirildi. Ushbu dastlabki bosqichning asosiy ilmiy ahamiyati shundaki, ular Fargʻona vodiysining geomorfologik sharoiti va daryo havzalari boʻylab qadimgi aholining tarqalish doirasini birinchi marta ilmiy muomalaga kiritdilar.

1950-yillardan eʼtiboran Y.A. Zadneprovskiy rahbarligida Fargʻona arxeologik ekspeditsiyasi keng koʻlamli tadqiqotlarni boshladi. Ayniqsa, Chust va Dalvarzin yodgorliklarida olib borilgan tizimli qazishmalar natijasida oʻtroq dehqonchilikka asoslangan Chust madaniyati kashf etildi va uning etnogeografik chegaralari belgilandi. Tadqiqotchilar Chust madaniyati sohiblarining vodiydagi soy va daryo deltalari boʻylab joylashuv qonuniyatlarini va ularning dasht chorvador qabilalari bilan oʻzaro etno-iqtisodiy munosabatlarini ochib berishdi.

Y.A. Zadneprovskiy Chust madaniyatining etnogeografik tarqalish arealiga bagʻishlangan monografik ishlarida quyidagi fundamental xulosalarni berdi:

- **Joylashuv modeli:** Chust madaniyati sohiblari asosan Fargʻona vodiysining togʻoldi hududlarida, soy va daryo deltalari boʻyida (Moylisuv, Qoradaryo, Kasansoy havzalarida) toʻplanib, oʻtroq dehqonchilik va sunʼiy sugʻorishga asoslangan xoʻjalik yuritgan.
- **Dasht chorvadorlari bilan aloqalar:** Aynan shu davrda vodiydagi oʻtroq dehqonlar hamda uning atroflarida harakatlangan dasht chorvador qabilalari (Andronovo va Kayroqqum madaniyatlari) oʻrtasida yaqin etno-iqtisodiy munosabatlar shakllangan. Topilgan bronza mehnat qurollari, bezaklar va sopol idishlarning tipologik tahlili ikki xil xoʻjalik-madaniy tip oʻrtasidagi simbioz jarayonni koʻrsatib berdi.

Keyinchalik akademik A.A. Askarov va B.X. Matboboevlarning izlanishlari Chust madaniyatining janubiy va sharqiy chegara zonalarini aniqlashtirishga, shuningdek, mudofaa inshootlari va xonadonlar rejasini tahlil qilish orqali paleodemografik holatni tiklashga xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida va XXI asr boshlarida Farg'ona vodiysining bronza davri etnogeografiyasi bo'yicha tadqiqotlar yangi ilmiy bosqichga ko'tarildi. B.X. Matboboev va boshqa mahalliy arxeologlarning izlanishlari bronza davri aholisining mikro-etnogeografik joylashuvi, xo'jalik-madaniy tiplari va lokal xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan **xalqaro ekspeditsiyalar (O'zbek-Fransuz, O'zbek-Rossiya va O'zbek-Xitoy)** tadqiqotlarida zamonaviy metodologik yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

- **GIS (Geografik axborot tizimlari) va raqamli xaritalash:**

Bronza davri qishloqlari va mudofaa inshootlarining suv manbalariga nisbatan joylashuv modeli hamda etnogeografik chegaralari aniq xaritalashtirilmoqda.

- **Paleoantropologik va bioarxeologik tahlillar:**

Radiokarbon tahlil va izotopik tahlillar orqali Chust va Andronovo jamoalarining ratsioni, migratsiya yo'nalishlari va o'zaro madaniy integratsiyasi aniqlashtirilmoqda.

Xulosa: Farg'ona vodiysining bronza davri etnogeografiyasini o'rganish tarixi bir asrdan ortiq vaqtni tashkil etib, dastlabki arxeologik kuzatuvlardan tortib zamonaviy xalqaro va fanlararo (interdissiplinar) tadqiqotlargacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi. Zamonaviy tadqiqotlar Chust madaniyati hamda dasht qabilalarining munosabatlarini faqat arxeologik tipologiya emas, balki aniq geografik va paleogenetik ma'lumotlar asosida qayta talqin qilish imkonini bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Askarov A.A. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. — Ташкент: Фан, 1977.
2. Zadneprovskiy YA.G. Чустская культура Ферганы и памятники эпохи бронзы Средней Азии. — Бишкек: Кыргызстан, 1997.
3. Matboboev B.X. Farg'ona vodiysining bronza va ilk temir davri madaniyatlari. — Toshkent: Fan, 2002.
4. Gorbunova N.G. Важнейшие проблемы археологии Ферганы эпохи бронзы и раннего железа // История и культура древних и средневековых обществ. — Санкт-Петербург, 1995. — С. 45–58.